

UDK: 324(497.5) "1883"
329.17(497.5)SP "1883"
Izvorni znanstveni članak
Prilježeno 15. 11. 2003.
Prihvaćeno: 6. 12. 2004:

Stranka prava i izbori za Hrvatski sabor na području bivše Vojne krajine 1883. godine

JASNA TURKALJ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Nakon obnove i povratka na hrvatsku političku scenu Stranka prava od početka 1880-ih zahvaljujući, između ostalog, i većem broju pristaša na bivšem krajiškom području koje je 1881. utjelovljeno banskoj Hrvatskoj prerašta u širok narodni pokret. Izbori za Hrvatski sabor 1883. bili su prvi konkretan pokazatelj prisutnosti i utjecaja Stranke prava na prostoru nekadašnje Vojne krajine. Prikazujući različit stupanj popularnosti Stranke prava u pojedinim dijelovima bivše Hrvatsko-slavonske krajine, autorica je analizirajući tijek i rezultate izbora u izbornim kotarevima u kojima su kandidirani članovi Stranke prava težište stavila na istraživanje i utvrđivanje društvene strukture pravaških kandidata, glavnih agitatora u vrijeme predizborne kampanje te njihovih sljedbenika-izbornika.

Ključne riječi: Stranka prava, saborski izbori (1883.), područje bivše Vojne krajine

Uvod

Manifestom bivšim «vjernim Krajišnicima» s dokumentima o ujedinjenju kralj je 15. srpnja 1881. godine objavio sjedinjenje krajiškog područja s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom, a 1. kolovoza s ukidanjem privremene krajiške vlade uprava nad sjedinjenim područjem predana je banu Ladislavu Pejačeviću kao kraljevu komesaru. Radost toliko dugo čekane odluke uvelike je bila pomučena činjenicom da je sjedinjenje uređeno prema uvjetima i potpuno u skladu s interesima mađarske politike i kapitala, a hrvatskim ustavnim čimbenicima u potpunosti je bila oduzeta bilo kakva mogućnost utjecaja na tijek i probleme utjelovljenja krajiškog područja matičnoj zemlji. Iz naredbi kojima se provodilo utjelovljenje bilo je jasno da je novi teritorij tretiran samo kao pokrajina jedinstvene mađarske države te nema izgleda niti za najnužnije financijske temelje hrvatske autonomije kao ni za korištenje Krajiškog investicijskog fonda u interesu krajiškog područja.¹ Tim povodom pravaška *Sloboda*

¹ Opširnije vidi u: Mirjana GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992. 501. - 505.

je u uvodnom članku 24. srpnja 1881. pisala da se kraljeve naredbe kojima je popraćen «izkićen» manifest od 15. srpnja 1881. ni izdaleka ne mogu dovesti u sklad sa životnim interesima krajiškog područja, a još manje s državnim pravom hrvatskog naroda. «Krajina je onimi naredbama sve prije nego spojena s Hrvatskom, a nagodbena braća nisu ništa propustili, da si osiguraju onaj plien, za kojim odavno vrebali njihovi nezasitni džepovi. (...) Dohoci Krajine teći će u kasu magjarskog ministra financijah, koji će banu dati samo toliko, koliko mu se bude odredilo za uzdržavanje posebnih odjelah za autonomne poslove.»² Uvodničar *Slobode* ističe da Krajina za vrijeme postojeće financijske nagodbe «neće uživati ni ovo ustavnosti, koliko je danas ima banovina», a budući je da je Hrvatskom saboru zabranjeno u istom razdoblju raspravljati o proračunu Krajine «komisarnost bana grofa Pejačevića» ima karakter tek «puke zamjene» baruna Franje Filipovića u onim poslovima koje Mađari nisu posebno za sebe zadržali i to sve do tada «dok god Krajina kao integralni dio Hrvatske ne bude u uživanju istih pravah kao i banovina kojoj da je pripojena, i dok god Krajina ne dobije bana, koji za upravu i nje imetak bude odgovoran onom 'saboru' u kojem budu sjedili i zastupnici Krajine». Ne samo zastupnici oporbenih stranaka, Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, već i Narodne stranke koja je na izborima za Hrvatski sabor 1881. osvojila većinu nisu bili spremni poslušno prihvatiti karakter sjedinjenja po mađarskom diktatu.

Zakonska osnova Hrvatskog sabora o ozakonjenju kraljevih naredbi od 15. srpnja 1881. o kojoj se saborska rasprava vodila početkom svibnja 1882. sadržavala je takve izmjene da ju je kralj pod utjecajem mađarske vlade odbio sankcionirati, te je vraćena saboru na ponovno pretresanje uz nalog da se uskladi sa zahtjevima Ministarskog vijeća. Ban Pejačević je, iako kolebljivo, uputio otpis Saboru preporučujući da odustane od spornih dodataka, odnosno ispravaka kojima se namjeravalo osigurati raspravljanje o proračunu za ujedinjeno područje. Većina Hrvatskog sabora je, unatoč žestokom negodovanju oporbe, ipak u listopadu 1882., a prema diktatu mađarske vlade, izglasovala nacrt zakona o inartikulaciji kraljevih naredbi od 15. srpnja 1881. godine.³

² Uz više spornih pitanja, posebnu pažnju javnosti i saborskih zastupnika izazvao je paragraf kraljeva otpisa kojim se Hrvatskom saboru zabranjuje rasprava o proračunu Krajine za vrije postojeće financijske nagodbe koja je kao preduvjet za sjedinjenje krajine bila obnovljena 1880. pod snažnim pritiskom mađarske vlade, a ticala se samo banske Hrvatske. Mađarska vlada je tijekom pregovora o sjedinjenju krajiškog područja postigla da se pitanje krajiškog proračuna riješi na način koji je vrijedio za Provincijal do revizije nagodbe 1873., odnosno za bivše krajiško područje određena je godišnja paušalna svota za pokriće autonomnih troškova što je značilo da će se svi prihodi iz bivše Krajine slijevati u ugarsku državnu blagajnu, tj. bit će dio ugarskog državnog proračuna iz kojeg će se davati navedeni paušal u iznosu 2, 100. 000 do 2, 200. 000 forinti.

³ Opširnije vidi u: M.GROSS, A.SZABO, n. dj., 505. - 506.; Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb 2000., 402. - 403.; O istupima zastupnika Stranke prava tijekom rasprave od 1. do 4. svibnja, te od 23. do 25. listopada o spomenutoj zakonskoj osnovi vidi: Jasna TURKALJ, *Nositelji pravaške misli 80-ih godina 19. stoljeća* (neobjavljen doktorski rad), Zagreb 2002., 217. - 221.

Još tijekom svibanjske rasprave Matija Mrazović, zastupnik Neodvisne narodne stranke, podnio je prijedlog da se debata o zakonskoj osnovi o inartikulaciji kraljevih naredbi od 15. srpnja 1881. provede tek nakon izbora za Hrvatski sabor na sjedinjenom krajiškom području, dakle nakon što krajiško područje bude imalo svoje zastupnike u saboru, a njegov prijedlog podržali su i zastupnici Stranke prava. Predstojnik unutrašnjeg odjela Jovan barun Živković odgovarajući i otklanjajući taj prijedlog istaknuo je da za Krajinu treba izraditi poseban izborni red koji će poštovati posebnosti tog područja što nije lak posao i vlada ga se već prihvatila, a kada ga obavi podnijet će ga saboru na razmatranje.⁴ Unatoč tome sabor nije raspravljao o izbornom redu za sjedinjeno krajiško područje, već je ban Pejačević kao kraljev povjerenik u poslovima sjedinjenja Hrvatsko-slavonske krajine naredbom od 3. siječnja 1883. na temelju «previšnjeg rješenja» od 22. prosinca 1882. proglasio privremeni izborni red za bivše krajiško područje. Prema tom oktroiranom izbornom redu hrvatsko-slavonsko krajiško područje podijeljeno je na 35 izbornih kotara od kojih svaki bira jednog zastupnika u sabor, pri čemu je područje triju žumberačkih općina potpuno izostavljeno zbog spornog državnopravnog položaja Žumberka zbog reklamacije Kranjske koju Austrija još nije riješila. Izborni kotarevi primarno su određeni kao gradski, jer svaka gradska općina koja ima do 10 000 i više stanovnika čini samostalno jedan izborni kotar, a one koje nemaju dovoljan broj stanovnika dopunit će se do 10 000 stanovništvom bližih seoskih općina ili njihovih dijelova. Po tom kriteriju jedino je Zemun mogao samostalno birati svog zastupnika, a svi ostali gradovi birali su svoje zastupnike zajedno sa susjednim općinama koje su im dodijeljene. Prema izbornom redu važećem za bansku Hrvatsku gradovi su bez obzira na broj stanovnika imali pravo birati zastupnika, što znači da je neprimjenjivanjem istog načela s bivšeg krajiškog područja izabrano osam zastupnika manje, dok je prema brojčanim pokazateljima u banskoj Hrvatskoj na 15 890, a u bivšoj Krajini na 19 929 stanovnika biran jedan zastupnik, dakle na krajiškom području je izabrano devet zastupnika manje.⁵ Što se izbornog postupka tiče i za bivšu Krajinu je vrijedio izborni zakon donesen za bansku Hrvatsku 15. srpnja 1881., osim u pitanju izbornog cenzusa koji je za izbornike gradskih općina smanjen s 15 na 10 for. izravnog poreza, a u seoskim općinama za izbornike posjednike s 50 i 30 for. na 25 i 15 for., a za birače posjednike s 5 na 3 for. Obrtnici, trgovci, brodovlasnici i činovnici gospodarskih, šumarskih i novačanih zavoda morali su u Hrvatskoj da bi obavljali neposredno izbornopravo plaćati 30 for., a u bivšoj Krajini 20 for. izravnog poreza. Izbornopravo za stanovnike gradskih općina bilo je samo neposredno, dok su stanovnici seoskih općina to pravo obavljali posredno i neposredno. Budući da je još trebalo sastaviti izborne liste, provesti njihovu reviziju i zatim obaviti izbore, prema pisanju *Narodnih novina*, sabor popunjen zastupnicima s područja

⁴ *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, god. 1881. - 1884., I., Zagreb 1884., 356., 359.

⁵ «Izborni red za Krajinu», *Narodne novine*, 5. 1. 1883./4.; Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb 1980., 101.

bivše Krajine mogao bi se sastati krajem travnja ili najkasnije u prvoj polovici svibnja.⁶ Premda objavljivanjem privremenog izbornog reda početkom siječnja 1883. nisu objavljeni datumi održavanja izbora, sve stranke su se odmah upustile u izbornu agitaciju.

Ideje Stranke prava su od njezina povratka na hrvatsku političku scenu 1878. među nezadovoljnim stanovništvom i to posebno u bivšoj Hrvatskoj (Lička, Ogulinska, Otočka i Slunjska pukovnija) i Banskoj krajini (I. i II. banska pukovnija) stjecale sve veći broj pristaša. Na tom je području bivši Krajišnik, mahom vezan uz poljoprivrednu proizvodnju autarkičnog i netržišnog tipa na katastrofalnoj tehničkoj razini, uz gubitak svojih starih povlastica i «blagodati» nove građanske uprave koje je tijekom priprema za sjedinjenje vojne i civilne Hrvatske ponajprije osjećao kao svoje osiromašenje, živio na krajnjem rubu bijede i neimaštine.⁷ Osim činjenice da je već general Filipović koji se od 1877. nalazio na čelu krajiške vlade za veliko nezadovoljstvo u Krajini optuživao i pravaše, o čemu će kasnije biti više riječi, na znatnije širenje pravaških ideja krajiškim područjem krajem 70-ih upućuju i podaci o pretplatnicima i dopisnicima pravaške *Slobode*, lista za politiku i narodne interese tijekom prvih godina izlaženja.⁸ Premda broj pretplatnika nije moguće točno utvrditi jer nisu sačuvane knjige «Primorske tiskare», podaci prikupljeni iz *Slobodine* rubrike «Dopisnica uprave» za 1879. pokazuju da je od 416 pobrojanih pretplatnika njih 55, dakle 13% bilo s krajiškog područja, da bi 1880. ukupan broj pretplatnika porastao na 643, a u Krajini s 55 na 84 (za 52% u odnosu na prethodnu godinu), što je i nadalje činilo 13% ukupnog broja.⁹ Što se tiče aktivnosti i rasprostranjenosti *Slobodinih* dopisnika, zanimljive podatke daje rubrika «Naši dopisi». Tijekom 1878. i 1879. u *Slobodu* je prispjelo 519 dopisa od čega s krajiškog područja 115, odnosno 22%, a sljedeće 1880. godine objavljen je 431 dopis među kojima su 102 ili 23,5% prispjela s krajiškog teritorija. Uz navedene podatke opravdanom se čini tvrdnja dopisnika *Slobode* koji je s krajiškim trgovcima dolazio u kontakt svakog petka na sajmu u Karlovcu, a koji je već početkom 1881. istaknuo da ni u jednom dijelu Hrvatske, osim Primorja, ideje Stranke prava nisu toliko rasprostranjene kao u Krajini.¹⁰

Uoči izbora 1883. i režimske *Narodne novine* morale su priznati da se Stranka prava po Krajini raširila preko granica u kojima se njezino djelovanje moglo ravnodušno promatrati. U nekim mjestima do prije nekoliko godina nije se ni znalo za pravaške pristalice, piše režimsko glasilo, a sada ih ima na

⁶ «Naredba», *Narodne novine*, 4. 1. 1883./3.; «Izborni red za Krajinu», *Narodne novine*, 5. 1. 1883./4.

⁷ O uzrocima socijalne i političke napetosti u Krajini krajem 1870-ih opširnije vidi u: Mirko VALENTIĆ, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849. - 1881.*, Zagreb 1981., 315. - 322., 324. - 327.

⁸ Prvi broj *Slobode* objavljen je 1. rujna 1878. na Sušaku.

⁹ Za navedene podatke vezane uz broj pretplatnika moguće je manje odstupanje, budući da se u navedenoj rubrici ne navodi puno ime i prezime, već samo inicijali pretplatnika i mjesto od kuda je, pa sam stoga tamo gdje se dva ili više puta u istom mjestu navode isti inicijali uzimala da je to jedan pretplatnik, iako to ne mora biti točno.

¹⁰ «Dopisi», *Sloboda*, 25. 2. 1881./24.

stotine, jer Stranka prava je «organizirana bolje, ona radi i okretnije i uztrajnije od svake druge domaće stranke», kapitalizirajući opće siromaštvo koje vlada u Gornjoj krajini.¹¹

Kandidati Stranke prava na izborima 1883. godine

Za saborske izbore održane 19., 20. i 21. travnja 1883. Stranka prava je postavila kandidate u devet izbornih kotareva bivše Hrvatske i Banske krajine:

Izborni kotar	Kandidat	Zanimanje	Boravište
Karlobag	Fran Pilepić	odvjetnik	Rijeka
Brlog	Ladislav Krajač	trgovac	Senj
Brinje	Milan Pavlović	trgovac	Križpolje
Plaški	Ante Rogović	(vele)trgovac	Ogulin
Slunj	Cvjetko Gruber	župnik	Ladjevac
Švarča	Grga Tuškan	odvjetnik	Sisak
Petrinja	Ivan Kernic (Krnica)	umir. grad. bilježnik	Kostajnica
Kostajnica	Mijo pl. Miškić	trgovac	Kostajnica
Sunja	Josip Ivandija	odvjetnik	Petrinja

Ne samo prisutnost, već i snagu Stranke prava na tim područjima bivše Krajine potvrđuje i činjenica da se među devetoricom pravaških kandidata nalaze samo trojica koji su imali prebivalište izvan bivšeg krajiškog područja, dok su ostala šestorica uoči izbora 1883. bili istaknuti i poznati pravaški prvaci u svojim sredinama te su kao takvi i postavljeni za kandidate na izborima za Hrvatski sabor. Što se tiče profesionalne strukture pravaških kandidata 1883. kao novost i specifičnost u odnosu na kandidate u banskoj Hrvatskoj na izborima 1881. ističu se imućniji trgovci koji su, uz odvjetnike i župnike, istaknuti nositelji i propagatori pravaške misli na bivšem krajiškom području.¹²

Osim devetorice navedenih, *Pozor*, glasilo Neodvisne narodne stranke, spominje i riječkog odvjetnika Andru Bakarčića kao kandidata Stranke prava u perušičkom kotaru,¹³ a kao pravaškog kandidata u izbornom kotaru s biralištem u Petrovom Selu *Narodne novine* navode četrdesetogodišnjeg župnika u Drežniku Josu Vukelića.¹⁴ Stranka prava namjeravala je kandidata postaviti i u otočkom kotaru. Najprije se spominjao župnik u Lešću Matija Grünhut,

¹¹ «'Stranka prava' u Krajini», *Narodne novine*, 7. 4. 1883./80.

¹² Među 24 kandidata Stranke prava (u 27 izbornih kotareva) 1881. nije bilo niti jednog trgovca, a većinu su činili posjednici /veleposjednici, župnici i odvjetnici. Opširnije vidi: J. TURKALJ, *Nositelji pravaške misli*, n. dj., 167. - 172.

¹³ «Izorno gibanje u bivšoj Krajini», *Pozor*, 18. 4. 1883./89.

¹⁴ «Izbori u Krajini», *Narodne novine*, 9. 5. 1883./106.

brat Gavre Grünhuta, poznatoga pravaškog nakladnika, publicista i agitatora, ali se on «videći kaos» nije želio kandidirati, premda bi po sudu dopisnika *Slobode* imao najviše izgleda na uspjeh. Zatim su se kao kandidati navodili trgovci Ivica Matasić i Ante Pavelić, ali su i oni nekoliko dana prije izbora odustali od kandidature.¹⁵

Na području bivše Slavonske krajine spominjali su se kao pravaški kandidati Stjepan Kutuzović u izbornom kotaru s biralištem u Vrpolju te župnik Makso Lončarević kandidiran u oriovačkom izbornom kotaru. Premda je bilo jasno da će obojica biti kandidati opozicije, o njihovoj stranačkoj pripadnosti tijekom izborne borbe pravaška *Sloboda* i neodvišnjački *Pozor* iznose različite podatke.

Stranka prava na izborima 1883. - tijek i rezultati

U izbornom kotaru s biralištem u gradu Karlobagu (Bagu), kojem su još pripadale i upravne općine Jablanac, Sv. Juraj te sela Cesarica, Lukovo-Šugarje i Oštarije iz općine Smiljan, izbori 1883. su potvrdili da i na području krajiškog Primorja većina izbornika pristaje uz načela Stranke prava. U karlobaškom kotaru izborno tijelo je imalo samo 65 izbornika, a sastojalo se uglavnom od činovnika (uključujući i učitelje), trgovaca, obrtnika i svećenika. Kandidat Stranke prava bio je riječki odvjetnik Fran Pilepić,¹⁶ a Narodnu stranku zastupao je baški gradonačelnik Stjepan Domines. Od 50 izbornika, koliko ih je pristupilo izboru, 33 su glas dali kandidatu Stranke prava, a Dominesu 17 od kojih su, prema pisanju *Slobode*, samo dvojica pripadala neovisnom građanstvu.¹⁷ Pobjedi F. Pilepića posebno su pridonijela trojica stanovnika Karlobaga, Ignac Budak, podnačelnik, inače po zanimanju trgovac, brodovlasnik Nikola Grkinić te građanin Joso Vrban, koji su tajno agitirali i prikupljali potpise među izbornicima i to ne samo u gradu, već i po općinama i selima karlobaškog izbornog kotara. S druge strane, Domines je pokušao preko općinskih načelnika, Ivana Rogića u Sv. Jurju i Jose Turine u Jablancu, osigurati glasove u tim općinama, ali bez uspjeha, štoviše Rogić je glasovao

¹⁵ «Izorno kretanje po Granici», *Sloboda*, 11. 3. 1883./30; 16. 3. 1883./32.; 6. 4. 1883./41.; 9. 5. 1883./55.

¹⁶ Fran Pilepić rođen je 1838. godine. Nakon što je završio riječku hrvatsku gimnaziju studirao je pravo u Beču, a zatim radio kao odvjetnik u Rijeci gdje se isticao kao pristaša Stranke prava. Bio je kandidat Stranke prava na izborima za Hrvatski sabor 1878. u brodsko-čabarskom izbornom kotaru, no nije bio izabran. Godine 1881. bio je među potpisnicima izbornog proglašenja Stranke prava, zbog čega je protiv njega i još petorice odvjetnika nakon izbora u nadležnim institucijama pokrenut «disciplinarni» postupak, jer se srpanjskim proglasom Stranke prava izaziva narod na «odpor proti postojećem državnom i zemaljskom sustavu». Odlukom Banskog stola pravaški su odvjetnici kažnjeni šestomjesečnom suspenzijom od obavljanja odvjetničke službe, a nakon uloženog priziva na Stol sedmorice kazna suspenzije je preinačena u ukor. Opširnije o F. Pilepiću vidi: J. TURKALJ, *Nositelji pravaške misli*, n. dj., 47. - 48., 54. - 55., 58., 204.; Vinko ANTIĆ, «Rijeka u hrvatskoj književnosti XIX. i početkom XX. stoljeća», *Rijeka, geografija, etnologija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura-Zbornik*, Zagreb 1953., 501.

¹⁷ «Izbor u Bagu», *Sloboda*, 27. 4. 1883./50.; Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (dalje PRZV), kut. 242., br. spisa 1457. - 1884.

za Pilepića, a Turina je sa svojim izbornicima predložio Pilepića za kandidata, premda se sam suzdržao od glasovanja. Domines se pismima obratio i župnicima Ivanu Mastenu u Cesarici i Bonaventuri Krtici u Oštarijama te poljodjelcu Juri Šikiću, također iz Oštarija, ali su i ove molbe ostale bez rezultata. Šikić je glas dao Pilepiću, a navedeni župnici, inače i veliki osobni prijatelji, nisu ni došli na izbor. Na Mastena je, prema Dominisovu mišljenju, utjecao pravaški orijentiran predstojnik samostana u Karlobagu M. Strainšak.¹⁸ Na sam dan izbora pravaši iz Sv. Jurja i Jablanca unajmili su parobrod koji je izbornike iz navedenih općina trebao dovesti u Karlobag. Domines je pokušao uz pomoć senjskog načelnika Izidora Vuića postići da ravnatelj parobrodarskog društva omete taj put, ali je brzojav stigao kada je parobrod već otplovio. Zanimljiv je podatak da Domines brzojav Vuiću upućuje preko brzojavnog ureda u Pagu, jer je upraviteljica karlobaškog ureda Cecilija Smojevar bila pravašica, pa bi se za sadržaj brzojava odmah saznalo. C. Smojevar bila je sestra već spomenutog poznatog karlobaškog pravaša Ignaca Budaka, dok joj je brodovlasnik i pravaš Nikola Grkinić bio svak, odnosno muž njezine sestre.¹⁹ Za točno utvrđivanje profesionalne strukture izbornika koji su glasovali za Pilepića nema dovoljno izvora, no u izvještaju o izboru narodnog zastupnika u Karlobagu koji je Domines preko poštanskog ureda u Gospiću uputio banu Pejačeviću, navodi se da je Pilepić dobio glasove petorice župnika, jednog umirovljenog činovnika i jednog općinskog načelnika. Župnici, kao i činovnici, ili su glasovali za kandidata Stranke prava ili nisu ni izašli na izbore, a jedino je karlobaški župnik Josip pl. Demelli glasovao za kandidata Narodne stranke. Domines okrivljuje za svoj neuspjeh župnike, činovnike i načelnike koji, osim što su sami izbornici, imaju velik utjecaj na ostale izbornike. Za Pilepićevu pobjedu odlučni su bili glasovi izbornika iz Sv. Jurja, Jablanca i sela smiljanske općine kojih je na izbor došlo 25, a 22 su glasovali za kandidata Stranke prava. Od izbornika iz samog Karlobaga 14 je glasovalo za kandidata Narodne stranke, a 11 za Pilepića.²⁰ *Sloboda* je 18. travnja objavila proglas koji su potpisali 14 izbornika iz Karlobaga, a upućen je bio izbornicima karlobaškog kotara, kojim ih se poziva da glasuju za F. Pilepića. Za utvrđivanje profesionalne strukture 14 potpisnika navedenog proglasa, od kojih je 11 na dan izbora glasovalo za pravaškog kandidata, koristila sam se izbornom listom karlobaškog izbornog kotara za 1884. godinu u kojoj nedostaje samo jedan potpisnik proglasa od 10. travnja 1883. U rubrici «Zanimanje» uz imena 13 potpisnika nalaze se sljedeći podaci: Joso Vrban - građanin, Bartol Domines - građanin, Franjo Domines (Stjepanov) - građanin, Niko Domines - građanin, Franjo Domines (Nikin) - građanin, Božo Dadić - građanin, Pere Domines - građanin i trgovac, Karlo Budak - trgovac, Ignac Budak - trgovac (1883. bio je karlobaški podnačelnik - op. J. T.), Jovo Grkinić - trgovac, Nikola Grkinić - brodovlasnik, Mate Smojevar - obrtnik i Stjepan Vajdohar - obrtnik.²¹ Prema iznese-

¹⁸ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1812. - 1883.

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ HDA, Unutrašnji odjel zemaljske vlade (dalje UOZV), kut. 536., br. spisa 38369. - 1884.

nim podacima evidentno je da je Pilepić imao opću potporu među izbornicima u općinama i selima karlobaškog kotara, dok je u Karlobagu Domines dobio više glasova zahvaljujući većem broju zavisnih izbornika dok su nezavisni glasovali za pravaškog kandidata. Kao i prilikom saborskih izbora 1881. u Banskoj Hrvatskoj pokazalo se i 1883. da većina svećenstva Senjsko-modruške biskupije podupire Stranku prava. Uoči izbora potaknut dopisom bana Pejačevića od 29. siječnja 1883. biskup senjsko-modruški Juraj Posilović uputio je 4. veljače okružnicu svećenstvu svoje biskupije. Na početku okružnice Posilović navodi dijelove Pejačevićeva dopisa u kojem mu ban priopćava da «njeni» žele lojalno krajiško pučanstvo zavesti neispunjivim obećanjima i «krivimi i pogibeljnim nazorima» te da je opaženo da i neki svećenici djeluju u tom duhu. Stoga ban moli biskupa da tome stane na put, a ako se unatoč opomenama ovakve pojave budu ponavljale, bit će prisiljen poduzeti najstrože mjere «odnosno proti dotičniku svom strogošću zakona postupati».²² Biskup u okružnici nadalje ističe da «ne predmievam» da bi koji od njegovih svećenika osobno «neispunjivimi obećanjima» ili «pogibeljnim nazorima» ili na bilo koji drugi način remetio javni red te opominje svećenike da ne pristaju uz kandidate «o kojih bi se pravom moglo onakova šta utvrditi». Svjestan da među svećenicima ima onih koji bi željeli dobiti od njega naputak za vladanje prilikom izbora, Posilović se poziva na okružnicu pape Leona XIII. od 8. prosinca 1882. na biskupe Španjolske koja se po njegovu sudu može upotrijebiti i za hrvatske okolnosti te ističe da on kao biskup u političkim stvarima želi biti rezerviran i ne želi nikome nametati svoje savjete, a još manje zapovijedi. «Ja pokornost zahtijevam samo u onih stvarih, na koje se proteže moja biskupska vlast, kako i papa veli: da biskupa prama njegovoj odličnoj službi valja štovati, i u onih stvarih, koje su pod njegovom vlašću, svakako mu se pokoravati. Iz toga ćete razabrati, da nije moje reći vam: glasujte za ovu jednu političku stranku.» Posilović zatim ističe da u politici svatko ima pravo na svoje mišljenje i Crkva to ne osuđuje «ako se ne protivi religiji ili pravici» te poručuje svojem svećenstvu da rade «za slogu medju sobom, za slogu sa svojim pukom, za slogu u svakom dobrom poduzeću; tako i za slogu, ako želite vriedna čovjeka izabrati zastupnikom».²³ Premda je udovoljio banovu zahtjevu i uputio opomenu svećenstvu Senjsko-modruške biskupije u povodu predstojećih izbora, Posilović nijednom riječju nije zaprijetio svojim svećenicima ako budu glasovali za kandidate opozicije, odnosno Stranke prava, jer se očito na pravaše odnosio banov dopis, štoviše izrijeком je naglasio da ne želi ni na koji način utjecati na njihovo političko opredjeljenje preporučujući svećenicima da se prema svojoj savjesti, dostojno i prema svojoj vjeri i Crkvi odano, a na korist države i domovine koriste svojim pravom. Za razliku od nadbiskupa Josipa Mihalovića koji je u stalnom dosluhu s banom Pejačevićem upućivao oštre opomene i prijetnje svojim svećenicima ako ne budu podržavali kandidate Narodne stranke, Posilović je zapravo, koliko su mu to okolnosti dopuštale, dopustio svojim svećenicima da slijede svoja politička uvjerenja.²⁴

²² «Okružnica biskupa Posilovića», *Sloboda*, 21. 2. 1883./22.

²³ Isto.

U izbornom kotaru s biralištem u Brlogu u koji su još spadale i upravne općine Škare, Dabar, Kriviput i Krmpote, Stranka prava kandidirala je Ladislava Krajača, mladog trgovca iz Senja.²⁵ S obzirom na utjecaj obitelji Krajač u gospodarskim krugovima Senja, i njemu gravitirajuće okolice, kao i na ugled koji su uživali među pravaškim pristašama, ne čudi što je Ladislav Krajač kandidiran upravo u obližnjem brloškom izbornom kotaru. Krajačevi protukandidati su bili Konstantin barun Rukavina i Srbin Vaso Pauković, «jedan katolik a drugi pravoslavni», no obojica kandidati vladine stranke. Izbori su, uz prisutnost vojske i žandara, održani 20. travnja. Među mnoštvom puka okupljenog u Brlogu nalazili su se i ugledni, a na ovom području i utjecajni senjski trgovci te David Starčević. Uz Senjane i Starčevića bili su i njihovi politički istomišljenici načelnik Grčević te umirovljeni oficijal, tada brloški poštar Ivica Prpić.²⁶ U svom obraćanju izbornicima Krajač je istaknuo da će se boriti za samostalnost Hrvatske i čast hrvatskog naroda, da će biti protivnik onih koji siju vjersku mržnju u narodu, kao i svakome tko podupire tuđe gospodarstvo nad Hrvatima te da će vladu podupirati u svakom po narod korisnom i poštenom poslu, ali će biti njezin protivnik ako ne bude radila u korist naroda. Dopisnik *Slobode* iz Brloga ističe da nakon govora pravaškog kandidata izbornici nisu ni željeli slušati Rukavinu i Paukovića te da bi na biralištu došlo i do «neprikladnih» da nije bilo među pukom bivše Hrvatske krajine iznimno uglednog pravaškog prvaka Davida Starčevića koji je narod smirivao i nagovarao da sluša i Krajačeve protukandidate. Na biralište je izašlo 76 od ukupno 83 upisanih izbornika. Rukavina je dobio 22 činovnička glasa, Pauković 14 «sve pravoslavne iz Škarah», a Krajač 40 među kojima je, ističe dopisnik *Slobode*, bilo i pravoslavnih koji su videći da se sije razdor među katoličkim i pravoslavnim pukom okrenuli od svojih paroha i glasove dali Krajaču.²⁷ U izvješću predsjednika izbornog odbora u Brlogu Maksimilian Herzig navodi da je nekoliko dana uoči izbora zbog agitacije senjskih pravaša situacija bila nejasna. Saznavši da su svi izbornici iz Brloga bez obzira na vjeru zajedno s podnačelnikom Petrom Nikšićem, kao i izbornici iz Krivogputa i Krmpota za Ladislava Krajača, Herzig je računao da će doći do užeg izbora i da će uz 14 glasova pra-

²⁴ Držanje biskupa Posilovića i njegova svećenstva izazvalo je i prilikom izbora 1881. ljetnju bana Pejačevića koji je zaprijetio uskraćivanjem novčane potpore koju je Sabor odobrio senjskom svećenstvu. Korespondencija Rački-Strossmayer (dalje KORS, knj. II., uredio Ferdo Šišić, Zagreb 1929., 422. (Rački Strossmayeru 13. studenog 1881.)

²⁵ Ladislav Krajač rođen je u Senju 1857. godine u obitelji veletrgovca i gradskog zastupnika Ivana Krajača koji se u Senju ubraja među prve pristše pravaških ideja. Istaknuti pristaše Stranke prava bila su i Ladislavova braća Ivan i Franjo. Nakon što je završio studij ekonomije u inozemstvu, Ladislav Krajač se zaposlio u očevoj tvrtki i postao predsjednik Prvog hrvatskog primorskog parobrodarskog društva koje je 1871. osnovao njegov otac. Bio je potpredsjednik Senjske štedionice. Kada mu je pravaško političko opredjeljenje počelo smetatati u napredovanju, napustio je Stranku prava te je od 1886. do 1893 bio i gradonačelnik Senja. Od 1887. bio je i predsjednik senjske Trgovačko-obrtničke komore. Mira KOLAR, «Senjanin Josip Gržanić, pravaški političar, u obnovi Senja i Hrvatske», *Senjski zbornik*, 22., Senj 1995., 289.; ISTA, «Senjski gospodarstvenik i političar Drago Vlahović», *Senjski zbornik*, 24., Senj 1997., 153.

²⁶ «Izbori u Krajini», *Narodne novine*, 24. 4. 1883./94.; 1. 5. 1883./100.

²⁷ «Izbor narodnog zastupnika», *Sloboda*, 2. 5. 1883./52.

voslavskih svećenika i izbornika ipak pobijediti Rukavina. Međutim, upravo su oni glasovali za «svoje političke neprijatelje», odnosno Krajača kojem su uz to glasove dali i načelnik brloški Dane Grčević i podnačelnik Nikšić, zatim umirovljeni oficijal Ivan Perpić (Prpić), umirovljeni satnik Tome Rukavina pl. Morgenstern, načelnik Ilija Pavelić iz Krivogputa i te župnici Šimun Srdoc i Stjepan Paškvan. Herzig ističe i prisutnost Davida Starčevića koji je okupljenom mnoštvu držao govor, a kada je počeo izbor ušao je u sobu gdje se glasovalo te je tu ostao do kraja izbora. Istovremeno je u Brlogu bilo i 30 stanovnika Senja te još naroda iz Vrhovina i Otočca, a došli su i vježbenik otočke imovne općine Subotičanac, kao i župnik iz Kutareva Gjuro Miletić da proslave pobjedu pravaškog kandidata. Herzig na kraju izvješća zahtijeva da se navedenim umirovljenim licima obustavi mirovina te da se prema načelnicima koji su glasovali za kandidata Stranke prava primijene najstrože mjere, jer će u suprotnom Brlog biti zauvijek «gnjezdo prevratnika».²⁸ Nakon izbora je bio ručak, a zatim su se Senjani i narod s Davidom Starčevićem uputili u Brinje gdje su se sutradan trebali održati izbori.²⁹

U izbornom kotaru s biralištem u Brinju koji je obuhvaćao upravne općine Brinje, Jezerane i Drežnica, pravaški kandidat bio je dvadesetpetogodišnji Milan Pavlović, trgovac u Križpolju, koji je uz Ladislava Krajača bio najmlađi kandidat Stranke prava na izborima 1883.³⁰ Od svih mjesta u unutrašnjosti bivše Hrvatske krajine Brinje je zacijelo bilo već od početka 80-ih godina najjače pravaško središte. Može se pretpostaviti da su pravaške ideje već kajem 70-ih godina prodrle iz Senja na koji je brinjski kraj bio gospodarski upućen, posebno u trgovačkim poslovima. Vođa brinjskih pravaša Milan Pavlović, i sam trgovac, bio je poslovnim i rodbinskim vezama povezan sa Senjom, tada najjačim pravaškim uporištem u Primorju. Pred izbore 1883. Pavlović se «priateljski» dopisivao i s Franom Folnegovićem.³¹ Sredinom 1882. godine u anonimnom pismu vladi kao pristaše Stranke prava u brinjskom kotaru navode se Milan Pavlović iz Križpolja, kao glavni vođa i sin Antuna pokrovitelja stranke, te učitelj Anton Magdić također iz Križpolja, kao dopisnik *Slobode*, a u Jezeranama Anton Vuković, satnik u miru i načelnik, i tridesetogodišnji župnik Lovro Vidas, rodom iz Hreljina. U općini Brinje kao vođa se ističe tridesetšestogodišnji župnik Ivan Lenac, podrijetlom iz Senja, trgovac Eugen Fabiani, župnik Anton Matošec, rođen u Selima u Zagorju 1821. godine, učitelj Petar Fabiani i trgovac Mikica (Nikola) Spraic, a u Lipicama jezeranske općine četrdesetogodišnji župnik rodom iz Rakovice Petar Sabljak. U anonimnom pismu

²⁸ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1703. - 1883.

²⁹ «Izbor narodnog zastupnika», *Sloboda*, 2. 5. 1883./52.

³⁰ Milan Pavlović rođen je oko 1858. godine. Otac mu je bio trgovac i član Komisije Krajiškog investicijskog fonda Anton Pavlović. Nakon završetka ekonomske škole (trgovačke akademije) u Beču Milan Pavlović se vratio u rodno Križpolje gdje je uspješno vodio trgovinu. Bio je oženjen Ružicom «vatrenom domorotkinjom» iz senjske brodovlasničke obitelji Bronzini. Stjepan KRPAN, *Brinjski kraj u prošlosti i sadašnjosti – prilozi za monografiju*, Zagreb 1995., 39. - 40.; M. VALENTIĆ, n. dj., 263.; «Novice», *Sloboda*, 29. 1. 1882./13.; «Priposlano», *Sloboda*, 28. 2. 1883./25.; «Izborna kretanje po granici», *Sloboda*, 11. 3. 1883./32.; HDA, PRZV, kut. 179., br. spisa 2958. - 1882.

³¹ «Priposlano», *Sloboda*, 26. 1. 1883./11.

ističe se još da u Drežnici Stranka prava nema niti jednog pristaše.³² Odmah nakon proglašenja izbornog reda za bivšu Krajinu pravaši na čelu s Milanom Pavlovićem razvili su agitacijsku djelatnost u brinjskom izbornom kotaru. Već 3. veljače održan je izbor izbornika u općini Brinje koji je pokazao da Stranka prava ima potporu većine birača brinjske općine, ali i spremnost vladinih tijela da pod svaku cijenu spriječe pobjedu pravaša. Uz veliku masu naroda i stalnu opasnost od izbivanja sukoba suprotstavljenih strana te u prisutnosti oružnika izbor izbornika je održan, a odmah zatim i poništen zbog tobožnjeg pritiska članova Stranke prava na birače. Izvještavajući 12. veljače 1883. Stol sedmorice o poništenju izbora 3. veljače kotarski predstojnik Slavoljub Jansa navodi da su se pravaši potrudili da u Brinje, osim oko 700 birača, dođu i svi odrasli muškarci koji u tom trenutku «nisu u svijetu na zaradi» s namjerom da izazovu sukob, a prijetilo se i kamenjem i paležom. Jansa ističe da je Stranka prava u lakovjernu masu naroda «nečuvene stvari proturila» te između ostalog i vijest «da je prorok David Starčević od ruskoga cara sto hiljada vojske dobio, a ta da je na granici magjarskoj u tu svrhu da magjare potuče, a u korist našega cara, koga narodna stranka kao prijateljica magjara ne štiti».³³ Osim općina Brinje i Jezerane u kojima su prevladavali Hrvati, članovi Stranke prava agitirali su intenzivno i u općini Drežnica nastanjenoj gotovo isključivo srpskim stanovništvom. Budući da se narod u većem broju okupljao jedino nedjeljom u crkvi, došao je i Milan Pavlović 4. veljače 1883. u Drežnicu u pratnji sitničara Ferde Sertića i još dvojice pristalica te izložio svoj program nakon čega je šezdesetpetogodišnji starac, općinski vijećnik u Drežnici Miladin Maravić uzviknuo: «Tko se bogu moli i krsti neka bira Milana Pavlovića», zbog čega je već sljedećeg dana uhićen i odveden u zatvor.³⁴ Prema iskazima svjedoka, u istrazi koju je proveo tajnik Čuić Pavlović je govorio Drežničanima o državnim i općinskim teretima koji se stalno povećavaju, o šumama koje su loše podijeljene i u koje narod ne smije tjerati stoku te je isticao da je uz cara i da neće narod izručiti Mađarima kao što to radi Narodna stranka. Miladin Maravić zaprijetio je četvorici izbornika izabranih 31. siječnja u općini Drežnica da moraju glasovati za Milana Pavlovića. Osim pred crkvom Pavlović je svoj program tumačio i u trgovini sitničara Nikole Maravića. Da su uz šume porezi na kojima su pravaši temeljili svoju propagandu bili goruće pitanje na bivšem krajiškom području svjedoči i podatak da je samo od razvojačenja 1873. do 1877. porezno opterećenje stanovništva u nekim općinama Gornje krajine poraslo čak za 270%.³⁵ Stoga je razumljivo da je i sitničar Ferdo Sertić, znajući što narod najviše tišti i čega se boji, obraćajući se Drežničanima govorio o novim porezima koji će biti uvedeni, između ostalog, i na neudane žene

³² HDA, PRZV, kut. 179., br. spisa 2958. - 1882.; Mile BOGOVIĆ, «Povijest visokoškolske izobrazbe u biskupijama senjskoj i modruškoj ili krbavskoj», *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije, Spomenica* (ur. Mile Bogović), Zagreb - Rijeka 1999., 77., 58., 62., 70. (podaci o godini i mjestu rođenja navedenih svećenika)

³³ HDA, PRZV, kut. 170, br. spisa 967. - 1883 (u košuljici pod ovim brojem nalazi se 8 dokumenata koji se odnose na izbore u brinjskom izbornom kotaru)

³⁴ Isto; «Izborno kretanje po Granici», *Sloboda*, 21. 2. 1883./22.

³⁵ M. VALENTIĆ, n. dj., 315.

od 5 for., na par volova od 8. for. itd.³⁶ Na pravašku agitaciju odgovoreno je uhićenjima glavnih Pavlovićevih «agenata» u brinjskom izbornom kotaru i to Ivica Javora, krčmara Nikole Hajdukovića, Vuje Smiljanića,³⁷ te seljaka iz Prokika Milana Rajačića koji je agitirao pred pravoslavnom crkvom u Lučanima. Službeni dopisi iz brinjskog kotara kao glavnog Pavlovićeva «korteša» spominju Ivicu Javora, bivšeg podčasnika za kojeg Jansa navodi da je prešao u pravaški tabor zbog toga što mu je zbog prijevare u siječnju oduzet posao pobiranja izvanrednog poreza od pića za općinu.³⁸ Prema podacima iz službenih izvještaja može se zaključiti da je Milan Pavlović bio vezan i poslovnim interesima s nekolicinom pravaških pristalica i agitatora. Kao Pavlovićev «agent» i poslovni «ortak» navodi se «drvotržac» i krčmar iz Kamenice Ivo Borić i tri lugara, Ivo Borić iz Kamenice, Joso Borić u Jezeranama te Galetić u Brinju koji tajno podupiru «oba ortaka» i to «ne samo u poslovima spekulacije već sad i agitacije». Navedeni lugari uživaju potajnu pomoć i nadšumara imovne općine u Ogulinu Zubundžije koji je šogor Milana Pavlovića. Kao treći «ortak» trgovcima Boriću i Pavloviću navodi se već spomenuti Miladin Maravić iz Drežnice. U izvještaju pod tajnim brojem osam kotarskog suda u Brinju od 8. veljače 1883. ističe se da navedene osobe samovoljno raspolažu šumama i na taj način imaju veliki utjecaj na narod iz općina Jezerane, Brinje i Drežnica.³⁹ Uoči izbora bivšu Krajinu je preplavila proklamacija, odnosno pjesma «Vila krajišnikom u oči saborskih izbora god. 1883.» (Vidi: Prilog 1.). U brinjski izborni kotar donesena je iz Karlovca gdje je među krajiške trgovce i seljake, unatoč zabrani, dijeljena na sajmu. Tako je i u Jezerane stigla uz pomoć Mesića (vjerojatno Petra Mesića, sitničara iz Jezerana - op. J. T.) koji je sa sobom iz Karlovca donio cijeli snop te primjerke dijelio u krčmi u Josipdolu te u Jezeranama. Kao širitelj navedene proklamacije spominje se i jedan seljak koji je za trgovca Paju Ladjevića gonio konje iz Karlovca za Brinje.⁴⁰ Podaci o širenju proklamacije «Vila krajišnikom» zanimljivi su ponajprije zato što pokazuju kojim putovima i kako su se u to vrijeme širile političke ideje, a osim toga upućuju na mogućnost da je pravaštvo u unutrašnjosti bivše Hrvatske krajine poticaje moglo dobivati ne samo iz Senja, nego i s druge strane, iz Karlovca. Izbor izbornika u općini Brinje ponovno je održan 27. veljače te je pokazao, tvrdi se u *Slobodi* 11. ožujka 1883., da «brinjski narod jest sam po sebi stranka prava». Još prije samog izbora za Hrvatski sabor, kada je već bilo sigurno da će Pavlović biti izabran, brinjski kraj je platio «harač» za njegovu pobjedu. Odlukom ministra komunikacija spriječen je početak gradnje ceste iz Bosne prema Brinju i Jezeranama za čiju gradnju su već bila odobrena i sredstva te je odlučeno da se utvrdi nova trasa «pustarom put Dabra» čime su dvije navedene općine izgubile «svu nadu bolje budućnosti - jer se cesta uklanja pučanstvu, a vrletnimi i pustošnimi klanci vere se mnogo i mnogo sku-

³⁶ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 967. - 1883.

³⁷ Isto; «Izborno kretanje po Granici», *Sloboda*, 21. 2. 1883./22.

³⁸ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1045. - 1883.

³⁹ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 976. - 1883. (dva dokumenta); 1233. - 1883.

⁴⁰ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1089. - 1883., 1365. - 1883., 1436. - 1883.

pljim nenepučenim pravcem».⁴¹ Na dan izbora kotarski predstojnik Jansa pozvao je u Brinje jednu satniju Otočke pješačke pukovnije opravdavajući to prisutnošću više od 600 nebirača iz općina Brinje, Jezerane, a posebno Drežnica, što se, ističe Jansa u izvještaju banu Pejačeviću, pokazalo opravdanim zbog dolaska poznatog «vatrenog narodnog zastupnika» Davida Starčevića koji je došao na biralište. Od 97 upisanih izbornika na biralište ih je došlo 93, od kojih je M. Pavlović dobio 49 glasova, a njegov protukandidat umirovljeni satnik Mile pl. Drakulić 44 glasa.⁴² Nakon izbora su Milan Pavlović, Ladislav Krajač i David Starčević «uz liepu kitu Senjana i Senjankih» otputovali u Senj gdje su bili svečano dočekani.⁴³ Put Davida Starčevića po Gornjoj krajini u vrijeme izbora pokazao je da je on za narod toga kraja, uz Antu Starčevića karizmatiskog vođu kojeg skoro nitko od tamošnjag puka nikada nije vidio, zapravo prvo ime iz Stranke prava, a njegov dolazak na birališta u Brlogu i Brinju imao je znatan utjecaj na izbornike. Blizak ljudima i ugodan, s njima je razgovarao, rukovao se i ljubio, a narod mu je zauzvrat klicao «blagoslivljajuć i zemlju po kojoj hoda». Njemu narod predaje i dvojicu mladih novoizabranih zastupnika, Pavlovića i Krajača s riječima: «Evo Vam, papa naš mili, kršna dva momka u pomoć, oni će Vam pomagati, a Vi pripazite na nje.»⁴⁴

U izbornom kotaru s biralištem u Plaškom kojem su pripadale upravne općine Plaški, Primišlje, Josipdol i Modruš Stranka prava je kandidirala ogulinskog veletrgovca Antu Rogovića kao protukandidata Milanu Stankoviću, članu Narodne stranke. Od 100 izbornika koji su glasovali, Stanković je dobio 71, a Rogović 29 glasova.⁴⁵

Mjesec dana nakon izbora David Starčević u pratnji Ante Rogovića, veletrgovca iz Ogulina, bio je u Brinju na sastanku pristaša Stranke prava gdje je pokrenuo inicijativu za prikupljanje novca za obnovu frankopanske crkvice na Sokolgradu. Među davateljima novčanih priloga koji se poimence navode ističu se petorica župnika: Ante Matošec, Ivan Lenac, Lovro Vidas, Josip Sandi i Petar Sabljak te jedan kapelan Rafael Kanoti, dva trgovca, M. Pavlović i Eugen Fabiani, jedan sitničar, Jurica Jelačić, dva seljaka, Mate Murković i Ivan Borić, posjednik i mlinar Pave Sertić, posjednik Anton Butković, općinski vijećnik Miladin Maravić, bivši dočasnik Ivica Javor dok za sedmoricu nisam uspjela utvrditi zanimanje jer ih nema u izbornoj listi brinjskog izbornog kotara za 1884. godinu prema kojoj sam utvrđivala profesionalnu strukturu navedenih pravaških pristalica.⁴⁶ Prema svim iznesenim podacima može se zaključiti da su najistaknutiji zastupnici pravaške misli i njezini propagatori u brinjskom

⁴¹ «Tko će krajinu zastupati», *Pozor*, 16. 6. 1883./87.; navedenu cestu u agitaciji koristili su i pristalice Narodne stranke koji su tvrdili da su Milan i Ante Pavlović osujetili njezinu gradnju. Vidi: «Izbor narodnog zastupnika», *Sloboda*, 4. 5. 1883./53.

⁴² HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1709. - 1883.; kut. 242., br. spisa 1457. - 1884.

⁴³ «Dr. David Starčević u Senju i Krajini», *Sloboda*, 23. 5. 1883./61.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ HDA, PRZV, kut. 242, br. spisa 1457.- 1884.

⁴⁶ «Dopisi», *Sloboda*, 30. 5. 1883./64.; HDA, UOZV, kut. 536., br. spisa 12707.- 1884.

Vila krajišnikom
u oči saborskih izbora god. 1883.

Gdje ste sada sokolovi sivi
Gdje ste sada, jeste li mi živi ?
Jeste l' možda krila pogubili
I u crno svi se već zavili ?
Sramota bi to do Boga bila,
Da vam sada omalakšu krila !

Na noge se, kralj vas eto zove,
Kralj vas zove na ustava polje,
Pa da vidi znate li na tome,
Ko što nekad znaste na bojnome,
Ubrati si vienac-lovorike
Biti roda, bit potomstva dike !

Širte ruke, bacajte okove,
Nedajte se sapeti u nove.
Do vas stoji, kako da vam bude,
Do vas stoji da birate ljude
Ne vladine, nit vladi po volji,
Jer okovi doći će još gorji.

Ta slavna je vaša prošlost bila,
Može l' kom to još zapjevat vila ? !
Krajišniče ! evo ti radosti,
Kralj ti veli : rob si bio dosti !
Bud slobodan i vidaj si rane,
Luč si pali, sreće kuj si dane !

Tereti su vaši preogromni
Domoljuba svud progoni,
Koji radi i od zla te brani.
Vam u domu da s' Magjar nebani !
Dok on puni s' vašim novcem žepa
Vaša djeca gola, gladna štrepe !

Što šutite sokolovi sivi ?
Jeste l' mrtvi ili ste mi živi,
Il ste drugoj privolili vili,
Da vas brani ona svoji krili.
U to doba spavati netreba
Jer vrag veće svud za vami vreba.

Slušaj dakle posestrimo vilo,
Što ćutimo a što mi slutimo.
Slušaj dakle, saslušaj nas milo,
Što za žrtve mi naše patimo.
Pa tko da nam naše rane vida ?
Izdajica – straga i sa prida !

Naši jadi veselja ne znadu
U ranah se srdce raztvorilo !
Podnašajuć vječitu nepravdu
Sa nesloge. Nigdje je nebilo !
Samo složno branismo Austriju
Njena hvala ? Magjari nas biju.

Kad su Švabe nama okom migli
Da s' borimo i krvcu ljevamo,
Sve s ognjišta svoga bi podigli,
A za plaću što mi dobivamo ? !
Magjar goso sad nam na ognjištu.
Mi plaćemo tužni na poprištu.

Ponosna je naša prošlost bila.
A sad vele da smo bili ? - luda !
Austrija bi davno svila krila,
Da mi nismo pomagali svuda.
Jelačića nama više nije !
Zato s' Magjar nama u brk smije.

Po sto puta varani smo veće,
U stisci nam svašta obećaju.

Poslie čina hajd s nami na smeće,
Pak ni k caru doći nam nedaju,¹⁾
Koji viernost cienit našu znade
I budućnost bolju da nam dade.

Kralj nam želi naplatiti trude,
On nam veli : sad slobodan budi !
Pa u sabor biraj one ljude,
Kom s' poznati tvoji težki trudi,
Da za viernost i junačstvo tvoje,
Buntovnici teb pravdu nekroje.

Nam se veli : ti si crnac bio,
Zato na križ Magjari te meću,
Ta on radit oto ne bi smio,
Da su ljudi čestiti u vieću.
Neb nas dali Magjaru u ruke,
Da nas meće po volji na muke.

Već je doba, da tako nebude,
Zato leti k Velebitu vilo,
Pa nežali ni k Zemunu trude,
Ljubi, grli, nebil sloge bilo.
Nek krajišnik bez razlike vjere
Lovor vienac u saboru bere !

Vlade glade samo sebi bradu,
Kad narod ti znadu.

1) Krajiške deputacije god. 70 : 77.

Pozor, br. 68, 23. III. 1883.

kraju uglavnom svećenici, koji su inače uz učitelje bili najbrojniji predstavnici inteligencije na krajiškom prostoru, te trgovci sa značajnim udjelom sitničara, dok pobjedu kandidatu Stranka prava Pavloviću, uz navedene, donose i izbornici iz redova obrtnika i seljaka. Treba još napomenuti da je 1883. M Pavlović imao i potporu znatnog dijela srpskog stanovništva u brinjskom kotaru, štoviše neki su kao Miladin Maravić i Nikola Hajduković bili i zatvarani zbog pravaške agitacije.

U izbornom kotaru s biralištem u Slunju, kojem su pripadale još upravne općine Rakovica i Vališselo kandidat Stranke prava bio je župnik u Ladjevcu Cvjetko Gruber.⁴⁷ Prisutnost Stranke prava u slunjskom kraju može se pratiti već od 1878. godine, a već 1879. dogodio se i prvi progon pravaša u Slunju

⁴⁷ Cvjetko Gruber rođen je u Senju 1843. godine. U izvještaju rektora peštanskog sjemeništa koje je pohađao od 1862. do 1866. ističu se njegove izvanredne sposobnosti, ali i dosta teška narav. Bio je viceduktor i sakristan. M. BOGOVIĆ, n. dj., 116. - 117.

kada je kao vođa Starčevićanske stranke u slunjskom kotaru optužen sudac slunjskog kotarskog suda Emil Uzorinac. Ocjenjujući da je Uzorinac, ali i ostali činovnici krajiške kotarske uprave pod utjecajem pravaških ideja, general Filipović je smatrao da oni ne mogu obavljati državnu službu.⁴⁸ Da bi spriječio širenje pravaštva u Krajini preko visoko obrazovanih činovnika, koji su te ideje prihvatili još tijekom studija na Sveučilištu u Zagrebu na kojem je dominirala pravaški orijentirana mladež, Filipović je veći dio studenata, stipendista krajiške vlade, razriješio obveze rada u Krajini, a jednom dijelu je naredeno da studij nastave u Grazu ili Beču.⁴⁹ Izborne 1883. godine u službenom izvještaju kao pravaški vođa u slunjskom kotaru navodi se župnik Cvjetko Gruber, a kao njegovi «intimusi» dvojica pristava kotarskog suda, Hugo Egersdorfer i Gjuro Lukačević, te otpušteni poručnik Nace Cindrić. Dvojica pristava, ističe kotarski predstojnik, sve češće odlaze u Ladjevac gdje se redigiraju dopisi za *Slobodu*, *Pozor* i *Vragoljana*.⁵⁰ To je «liepa slika ploda prorokova sjemena», konstatira predstojnik upozoravajući istovremeno da se pravaški privrženici ne bave više samo politikom, već si pripremaju teren i za rad u društvenom životu. Navedeni pristaše Stranke prava bili su, prema izvještaju, i u tijesnoj vezi sa širiteljem pravaških političkih nazora u Rakovici učiteljem Josipom Kneževićem. U Rakovici se kao pravaš spominje i Petar Vrdoljak, Kneževićev «debeli prijatelj». ⁵¹ Protukandidat Cvjetku Gruberu je na izborima 1883. bio umirovljeni dvorski savjetnik Nikola Badovinac. Zanimljivo je da je *Zastava* objavila, a *Sloboda* prenijela, imena trojice svećenika, kandidata Stranke prava u slunjskom izbornom kotaru i to župnika u Vališselu Kranjčevića, zatim kapelana i vjeroučitelja na građanskoj školi u Slunju Juraja Ibela te C. Grubera.⁵² Obraćajući se izbornicima C. Gruber je istaknuo da se državnopravni položaj Hrvatske ne može popravljati, već ga treba «iz temelja promieniti», jer bez «samosvojnosti i cjelokupnosti naše kraljevine» pod Habsburško-Lotarinškom dinastijom hrvatski narod ne može postići nikakav napredak i ostvariti sreću. Istaknuo je da će braniti nepovredivost hrvatskog jezika u Hrvatskoj te šume i investicije od «svake tudje lakomosti». Obratio se Gruber i «braći pravoslavnoj» pozivim na slogu za opće dobro naglašavajući da «smo jedan te isti politički i jednokrvni narod» bez obzira na vjeru, pa su stoga i građanske i domovinske dužnosti svima iste. Unatoč tome što je narod želio izabrati Grubera, *Sloboda* ističe da sve «pokvariše komandirci i braća srpskoga imena». Prema zapisniku s izbora od 170 izbornika koliko je izašlo na biralište, Badovinac je dobio 98, a Gruber 72 glasa.⁵³

⁴⁸ M. VALENTIĆ, n. dj., 318., 321.

⁴⁹ Isto, str. 321.

⁵⁰ *Vragoljan* je kao pravaški humorističko-satirički list izlazio u Bakru od 1. srpnja 1881. do 20. srpnja 1886. Opširnije vidi: Jasna TURKALJ, «Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća, *Časopis za suvremenu povijest*, 32/2000., br. 3, 465.

⁵¹ HDA, PRZV, kut.172., br. spisa 2580. - 1883.

⁵² «Izborna kretanje po granici», *Sloboda*, 9. 2. 1883./17.

⁵³ «Izbor u Slunju», 9. 5. 1883./55.; HDA, PRZV, kut. 242., br. spisa 1457. - 1884.

Izbornom kotaru sa biralištem u Švarči nadomak Karlovcu pripadale su upravne općine Barilović, Vukmanić i Švarča, osim triju sela. Još prije proglašenja izbornog reda za bivšu Krajinu počeli su se pravaši švaračkog izbornog kotara pripremati za predstojeće izbore, a kao kandidat se spominjao karlovački odvjetnik dr. Ivan Banjavčić. Stoga je učitelj iz Cerovca V. Pajer u studenome 1882. upozoravao vladu da na vrijeme i to preko učitelja i svećenika osujeti namjere pravaških pristalica.⁵⁴ Kandidatom Stranke prava doista je bio imenovan Banjavčić dok su mu protukandidati bili veletrgovac Matešić, član Neodvisne narodne stranke i umirovljeni satnik Mile pl. Peraković u ime Narodne stranke. Osam dana prije izbora Banjavčić je odustao od kandidature, a izbornicima je osobno preporučio kao svog zamjenika dr. Grgu Tuškana rodod iz Ladvenjeka koji je pripadao ovom izbornom kotaru.⁵⁵ Do tada je, ističe se u *Narodnim novinama*, Stranka prava potajno radila za Banjavčića, a od kada je on mjesto prepustio Tuškani «poplaviše ciele čete sve previjanih kortešah» pojedine općine švaračkog izbornog kotara. Službene novine posebno ističu agitaciju karlovačkih građana koji su se razišli po selima «kao misionari proroka Ante». Po tome koliko se Karlovcana uključilo u agitaciju činilo se da je to karlovački, a ne švarački izbor, zaključuju *Narodne novine*.⁵⁶ Uz mnoge trgovce koji su revno radili kao «agenti» kandidata Stranke prava, posebno su se isticali katolički svećenici. Župnici Stjepan Žugčić iz Leskovca i Petar Bućar iz Sv. Petra na Mrežnici doveli su na biralište izbornike iz svojih župa koji su zajedno s Gustavom Lorbrcem, župnikom iz Skakavca, glasovali za Tuškana. Simo Stuparić, župnik iz Kamenskog i Joso Šoštarčić iz Velemerića nisu došli na biralište, ali svojim radom za pravaškog kandidata nisu zaostajali za navedenim svećenicima.⁵⁷ Dok je katoličko svećenstvo većinom podupiralo kandidata Stranke prava, pravoslavno je bilo potpuno pasivno. Kao razlog takvom ponašanju pravoslavnog svećenstva *Narodne novine* navode potpunu odsutnost bilo kakvog utjecaja na svoje pučanstvo i zaključuju da je upravo svećenstvo obiju vjera najviše zaslužno za pobjedu Grga Tuškana za kojeg je od 149 izbornika glasovalo 114.⁵⁸ Na dan izbora u Švarči je bio dr. Banjavčić koji je po sudu službenih novina imao ovdje istu ulogu kao i D. Starčević u Brlogu, odnosno da nagovara izbornike da glasuju za Tuškana, a nakon izbo-

⁵⁴ HDA, UOZV, kut. 536., br. spisa 44860. - 1882.

⁵⁵ Grga Tuškan rođen je 1845. u siromašnoj seljačkoj obitelji u selu Ladvenjak blizu Karlovca. Pučku školu pohađao je u rodnom mjestu, a gimnaziju na Rakovcu. Potom je pohađao Pravoslavnu akademiju u Zagrebu, a doktorat prava stekao je u Grazu. Nakon toga se posvetio sudstvu i 1873. stupio u praksu kod sudbenog stola u Zagrebu, no nakon samo nekoliko mjeseci prešao je kao odvjetnički perovođa u odvjetničku kancelariju dr. Lavoslava Šrama. Ban Mažuranić mu je ponudio mjesto vladina tajnika, ali se Tuškan želeći biti sloboda i nezavisan odlučio 1877. otvoriti odvjetnički ured u Sisku. Prvi put je kao član Stranke prava kandidiran u Sisku na izborima za Hrvatski sabor 1881., ali nije bio izabran. *Riječ*, 23. 2. 1923./45. (nekrolog Grgi Tuškani); «Borac i radnik», *Riječ*, 26. 2. 1923./47.; Davorica OBRADOVIĆ, *Grga Tuškan: povijest pravaštva u Sisku*, Sisak 2000., 7., 13.; J. TURKALJ, *Nositelji pravaške misli*, n. dj., 192. - 193.

⁵⁶ «Izbori u Krajini», *Narodne novine*, 28. 4. 1883./98.; 8. 5. 1883./105.

⁵⁷ HDA, PRZV, kut.170., br. spisa 1689. - 1883.

⁵⁸ «Izbori u Krajini», *Narodne novine*, 8. 5. 1883./105.

ra je sa župnicima Bučarom i Žugčićem častio izbornike pićem i gulašem. Uz spomenute župnike, *Narodne novine* navode da su najrevniji pravaški «korteši» bili dvojica kotarskih pristava, jedan protustavnik imovne općine te jedan trgovac i jedan krčmar.⁵⁹ Kotarski predstojnik Gergurić (Grgurić) u svom izvještaju vladi ističe da su načela Stranke prava uhvatila takve korijene među većim dijelom «prostog naroda» Barilovića i Švarče da će i ubuduće, zbog navedene aktivnosti svećenstva te blizine Karlovca i utjecaja koji se šire od tamo, Stranka prava pobjeđivati u tom kotaru. Zato kotarski predstojnik kao rješenje predlaže da ubuduće Švarča i Barilović ne budu u istom izbornom kotaru i da se biralište premjesti dalje od Karlovca.⁶⁰

Na području bivše Banske krajine Stranka prava postavila je kandidate u Petrinji, Kostajnici i Sunji. U izbornom kotaru sa biralištem u Petrinji, kojem su pripadale gradska općina Petrinja i upravne općine Gora i Hrastovica kandidat Stranke prava bio je Ivan Kernic (Krnica), «isluzeni austrijski časnik» i umirovljeni gradski bilježnik Kostajnice u kojoj je i živio.⁶¹ Premda se od 1880. godine u petrinjskom kraju osjećala sve naglašenija prisutnost Stranke prava, pobjedu je ipak 1883. ostvario petrinjski gradonačelnik Stjepan Pejaković.⁶² Tek dva dana uoči izbora pravaši su počeli agitirati po petrinjskom kotaru. U općini Gora, kamo je nekoliko dana pred izbore prispio i Kernic, glavni pravaški agitatori bili su tridesetsedmogodišnji župnik rodom iz Zagreba Slavoljub (Eduard) Jelušić i njegov kapelan Anton Benček.⁶³ U gradu Petrinji, ističe se u izvještaju gradonačelnika Pejakovića banu Pejačeviću, za Kernica su radili «ljudi iz najnižih slojeva» predvođeni trgovcem Gajom Dizdarom i učiteljem Mijom Biljanom. Uz njih, bili su tu i Biljanov šogor Stjepan Vrkljan, sin Petra Vrkljana oficijala kod banskoga stola te Miroslav Antolković, odvjetnički koncipijent kod dr. Ivandije, kandidata Stranke prava u sunjskom izbornom kotaru. Pejaković ističe da osim navedenih osoba i gorskih svećenika među izbornicima Stranke prava nije bilo «nijednog inteligentnog čovjeka».⁶⁴ Miju Biljana, «gorljivog pristašu stranke prava», tridestjednogodišnjeg učitelja učiteljske škole u Petrinji, rodom iz Gospića smatralo se glavnim rasparčivačem pjesme «Vila krajšnjikom...», koja se u nekoliko primjeraka uoči izbora pojavila i u petrinjskoj čitaonici, te dopisnikom *Slobode* i *Vragoljana* kojem je on otvorio vrata u Petrinji skupljajući pretplatnike kojih je početkom 1883. već bilo oko 50. Gradonačelnik Pejaković upozorava da je navedena pjesma

⁵⁹ «Izbori u Krajini», *Narodne novine*, 28. 4. 1883./98.

⁶⁰ HDA, PRZV, kut. 170, br. spisa 1689.-1883.

⁶¹ Ivan Kernic rođen je 1840. u mjestu Gora, dakle na području izbornog kotara u kojem je 1883. kandidiran. Časničko zvanje i državnu službu izgubio je zbog upletenosti u rakovički ustanak 1871. HDA, PRZV, kut. 183., br. spisa 4077. - 1883; kut.130., br. spisa 4329. - 1883.; kut. 170, br. spisa 207. -1883.; Ivica GOLEC, *Petrinjski biografski leksikon*, Petrinja 1999., 240.

⁶² Ivica GOLEC, *Povijest grada Petrinje (1240 – 1592 – 1992)*, Zagreb 1993., 166.

⁶³ Prema podacima iz Matice umrlih svećenika Zagrebačke nadbiskupije 1788. - 1911., str. 219., Eduard Jelušić rođen je u Zagrebu 9. veljače 1836., za svećenika je zaređen 1861., a umro je 1. ožujka 1896.

⁶⁴ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 207.-1883.

tiskana u više tiskara, a nije isključeno i da je pretiskana u Petrinji budući da je upravo otuda velik broj primjeraka poštom upućen u općine Gora i Hrastovica.⁶⁵ Ako se ima u vidu da je 1882. godine u Petrinji tiskaru otvorio trgovac po političkom opredjeljenju pravaš Andrija Pirnath,⁶⁶ onda se ova pretpostavka gradonačelnika Pejakovića čini vrlo vjerojatnom. Pravaši su održavali i noćne skupštine na kojima se čitao Kernicov program kojem čak ni J. Mladjenović, kraljevski državni odvjetnik u Petrinji pravno nije mogao ništa prigovoriti, štoviše morao je priznati da je pravaški kandidat prikupljao glasove za sebe, ali se pri tome nije koristio nedopuštenim sredstvima.⁶⁷ U predizborne aktivnosti uključio se i sisački postolar Gjuro (Đuro) Pravdica, inače vrlo istaknuti pravaški agitator na području bivše Banske krajine zbog čega je dva dana prije izbora u Petrinji bio zatvoren tobože radi uvrede veličanstva, ali je na intervenciju dr. Grge Tuškana nakon četiri dana pušten na slobodu.⁶⁸ Kao i u ostalim izbornim kotarevima bivše Krajine pravaška agitacija temeljila se na optužbama da se Krajina prodaje Mađarima, na pitanju krajiških šuma i poreza kao i na ukinuću prisilnih poreznih ovrha. Od 508 upisanih izbornika na biralište u Petrinju došlo ih je 332. Stjepan Pejaković dobio je 191, a I. Kernic 141 glas. Pejakoviću su pobjedu donijeli glasovi petrinjskih građana i činovnika od kojih je 169 glasovalo za svoga gradonačelnika, a samo 77 za pravaškog kandidata. U općini Gora Kernic je dobio 53 glasa, a Pejaković samo 7, a u općini Hrastovica rezultat je bio 11:15 za Pejakovića. U izvještaju banu Pejačeviću Stjepan Pejaković naglašava da su svi svećenici, osim gorskog župnika i kapelana, zatim aktivno činovništvo i učitelji, pa čak i «stekliš» Mijo Biljan te časnici glasovali za njega.⁶⁹

U 21. izbornom kotaru kojem su pripadale gradska općina Kostajnica, gdje je bilo i biralište, upravne općine Majur i Mečecani te selo Slabinja, do početka travnja nije se sigurno znalo tko će biti kandidat Stranke prava na budućim izborima. Kostajnica je bila još od početka 80-ih godina najjače pravaško središte na krajiškom prostoru zbog čega je bila usporediva sa Senjom u Banskoj Hrvatskoj. Pravaške ideje su u većoj mjeri prihvatili trgovci koji su osjećali da Kostajnicu kao trgovački grad zapostavljaju vladajući krugovi. Dopisnik *Narodnih novina* ističe da je u Kostajnicu pravaške ideje donio i proširio I. Kernic.⁷⁰ Nakon objavljivanja izbornog reda u siječnju 1883. kao kandidat stranke «čabarskoga sveca» počeo se spominjati dr. Jakov Radošević, odvjetnik u Velikoj Gorici koji se 1882. vjenčao s Jelkom, «vrlom Hrvaticom», kćerkom kostajničkog veletrgovca Martina pl. Miškića, a kumovao im je F. Folnegović.⁷¹ Premda je rodbinskim vezama Radošević bio pove-

⁶⁵ HDA, PRZV, kut.170., br. spisa 1255. - 1883.; Opširnije o M. Biljanu vidi: I. GOLEC, *Petrinjski biografski leksikon*, n. dj., 31.

⁶⁶ Ivica GOLEC, *Tiskarstvo, izdavaštvo i knjižarstvo Petrinje (1881 - 1991)*, Zagreb 1992., 25. - 26.

⁶⁷ Isto; HDA, PRZV, kut. 130., 4329. - 1883.

⁶⁸ «Novice, *Sloboda*», 25. 4. 1883./49.

⁶⁹ HDA, PRZV, kut. 170. br. spisa 207. - 1883.

⁷⁰ «Izbori u Krajini», *Narodne novine*, 25. 4. 1883./95.

⁷¹ «Novice», *Sloboda*, 7. 5. 1882./55.

			Sisku, član stranke prava.
	Novice	16. „ Vrginommostu,	Čudić, umir. major, vladin Srbin.
		17. „ Glini,	Sliepčević, trgovac u Karlovcu, vladin Srbin.
	(Zastupnici Granice) Evo nakon obavljenih izborah, konačno posljedka u pojedinih kotarih.	18. „ Maji,	Milić, umirovljeni kapetan, vladin Srbin.
	Izabrani su :	19. „ Dvoru,	Joco Živković, parok, vladin Srbin.
1. U Bagu,	d-r F r a n e P i l e p i ć , odvjet. na Rieci, član stranke prava.	20. „ Petrinji,	Pejaković, načelnik u Petrinji, vladin.
2. „ Gospiću,	David Kovačević, penzionir. major, vladin.	21. „ Kostajnici,	Mašeg, trgovac u Kostajnici, vladin.
3. „ Lovincu,	Mandić, parok, vladin Srbin.	22. „ Sunji,	Mraović, umirovlj. kapetan, vladin.
4. „ Srbu,	d-r Medaković, vladin Srbin.	23. „ Novskoj,	Crkvenec, trgovac u Lipovljanih, vladin.
5. „ Udbini,	Dane Banjanin, vladin Srbin.	24. „ Novoogradiški,	Lobe, pivar, vladin.
6. „ Perušiću,	Orešković, poštar, vladin.	25. „ Oriovcu,	M a k s o L o n č a r e v i ć , župnik u Dubočcu, član stranke prava.
7. „ Otočcu,	Omčikus, penzion. pukovnik, vladin Srbin.	26. „ Brodu na Savi,	d-r Gj. Pilar, profesor na sveučilištu, "neodvišnjak".
8. „ Brlogu,	S l a v e K r a j a c z , trgovac u Senju, član stranke prava.	27. „ Vrpolju,	Kutuzović, posjednik iz Gudina cah.
9. „ Petrovomselu,	Šorak, parok na Rieci, Srbin.	28. „ Vinkovcih,	Ivić, odvjetnik u Zemunu, vladin.
10. „ Brinju,	M i l a n P a v l o v i ć , trgovac u Križpolju, član stranke prava.	29. „ Bošnjacih,	Ivić, umirovljeni satnik, vladin.
11. „ Ogulinu,	Ivan pl. Kukuljević Sakcinski, umir. vel. župan, vladin.	30. „ Moroviću,	Steva Popović, vladin Srbin.
12. „ Plaškom,	Milan Stanković, vladin Srbin.	31. „ Mitrovici,	Milekić, načelnik u Mitrovici, vladin Srbin.
13. „ Slunju,	Badovinac, umir. financ. nadsavjetnik, vladin.	32. „ Karlovčiću,	Rakić, umir. nadporučnik, vladin.
14. „ Veljunu,	Sliepčević, trgovac iz Karlovca, vladin Srbin.	33. „ Starojpazovi,	d-r Gjurić, novi nar, vladin Srbin.
15. „ Švarči,	G r g a T u š k a n , odvjetnik u	34. „ Sr. Karlovcih,	uži izbor med Gjurkovićem i Radovanovićem, oba vladini Srbi.
		35. „ Zemunu,	bar. Jovan Živković, predstojnik odjela za unutarnje posle, kod kr. zem. vlade u Zagrebu.

zan s Kostajnicom, kostajnički pravaši smatrali su da kandidat koji ne živi u njihovoj sredini neće uspjeti, ali je problem nastao kada nitko od domaćih pristaša Stranke prava nije želio preuzeti to «breme». Nekoliko puta kandidatura je ponuđena Ivanu Stucinu, trgovcu i gradskom zastupniku koji ju je konačno odbio zbog privatnih razloga.⁷² Premda se dugo opirao, kandidaturu je konačno prihvatio tridesetčetverogodišnji dobrostojeći trgovac iz Kostajnice Mijo pl. Miškić.⁷³ Pravaški kandidat Miškić objavio je i svoj izborni proglaš koji je po sadržaju istovjetan programu I. Kernica, pravaškog kandidata u Petrinji,⁷⁴ što upućuje na zajednički izvor teksta. Protukandidat Miškiću bio je član Narodne stranke Lavoslav Mašeg, gradski podnačelnik te predsjednik kostajničke štedionice i čitaonice. Izborna borba se u Kostajnici rasplamsala svom žestinom, a optužbe i prijetnje prštale su s obje strane. Pravaše se optuživalo da se koriste komunarskim i nihilističkim sredstvima, da prijete paležom i ubojstvima izbornika, da su protivnici cara i države te da kupuju glasove za 100 for., dok su oni pristalicama Narodne stranke prigovarali da su u agitaciji prešli sve granice zakonitosti i pristojnosti slijedeći lozinku «tko je jači taj kvači», da su na svoju stranu pridobili Srbe samo «da im golotinju pokriju», a oni su postali njigovi «najbjesniji korteši».⁷⁵ Za dan izbora pravaši su naručili glazbu koja je dan ranije poslijepodne stigla vlakom iz Siska. Kostajnički gradonačelnik Gašo Pavelić u izvještaju banu Pejačeviću navodi da je na večer glazba «stekliške stranke» u pratnji «rulje radnika, šegrta, djetića, žena i drugih nepoznatih osoba i djece» predvođena kostajničkim mešetarom Dragutinom Mocnajem prošla kroz cijeli grad. Dopisnik *Slobode*, opisujući isti događaj, navodi da je istovremeno kroz grad išla i glazba koju je naručila suparnička stranka u pratnji od samo 15 osoba. Na sam dan izbora izbornici Stranke prava predvođeni Mocnajem došli su na biralište u pratnji više od 2000 Krajišnika iz okolnih sela kojima je zadaća bila, po sudu *Narodnih novina* koje navode broj od 3000 «graničarah», da teroriziraju izbornike Narodne stranke.⁷⁶ Od 237 izbornika na biralištu 125 je glasovalo za Mašega, a 112 za Miškića. U Pavelićevu izvještaju kao glavni agitatori Stranke prava navode se staklar Miroslav Sukalić za kojeg se tvrdi da je i dopisnik *Slobode*, zatim spomenuti mešetar Dragutin Mocnaj, ljekarnik Antun Wan der Werth te trgovci Nikola Novaković i Anton Krivošić. Gradonačelnik posebno ističe kao «okorjelog stekliša» Dionisa Bedekovića, predstojnika kostajničkog franjevačkog

⁷² «Naši dopisi», *Pozor*, 22. 5. 1883./116.

⁷³ «Izorno kretanje po granici», *Sloboda*, 18. 4. 1883./46.; U zapisniku Kr. sudbenog stola u Petrinji od 2. 10. 1883., HDA, PRZV, kut. 183., br. spisa 4679. - 1883., navodi se da je M. pl. Miškić rodom iz Kostajnice, star 34 godine, rimokatolik, oženjen i otac troje djece, a po zanimanju trgovac u Kostajnici.

⁷⁴ Usp: «Izorno gibanje u bivšoj Krajini», *Pozor*, 9. 4. 1883./81. i «Iz sudnice», *Sloboda*, 31. 10. 1883./130.

⁷⁵ «Izbori u Krajini», *Narodne novine*, 25. 4. 1883./95.; «Poslije izborah u Krajini», *Narodne novine*, 24. 4. 1883./95.; «Izorno kretanje po Granici», *Sloboda*, 18. 3. 1883./33.; 6. 4. 1883./41.; 18. 4. 1883./46.

⁷⁶ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1719. - 1883.; «Izbor u Kostajnici», *Sloboda*, 4. 5. 1883./53.; «Izbori u krajini», *Narodne novine*, 25. 4. 1883./95.

samostana te Dragutina Kasuna, gradskog župnika kojeg optužuje da je osobno išao u Majur i s priličnim uspjehom nagovarao tamošnje izbornike da glasuju za Miškića. Nabrojani su također i kostajnički gradski zastupnici koji su glasovali za Miškića i to osim već spominjanih Novakovića, Sukalića i Wan der Wertha još i krčmar Stevo Drnulac i trgovac Ivan Stucin.⁷⁷ Koliko je situacija u Kostajnici bila napeta svjedoči i dopisnik službenih novina koji zahvaljuje «razboritosti» Ivana Stucina koji je «predviđajući pogibelj» prije okončanja izbora okupljenu «rulju» odveo s birališta, no ujedno i upozorava da opasnost nije prošla budući da su «graničari u našoj okolici faktično pobunjeni», jer su ih pravaški agitatori uvjerali da je tu riječ «o prodaji Hrvatske Magjarom, o izdaji krajiških šumah i fondovah».⁷⁸ Premda Stranka prava nije u Petrinji i Kostajnici ostvarila izbornu pobjedu, *Narodne novine* upozoravaju da je postigla «manjinu, koja se nipošto nesmije prezreti».⁷⁹

Upravne općine Petrinja, Graduša, Sunja, Staza i Dubica pripadale su izbornom kotaru s biralištem u Sunji. Narodna stranka je za kandidata u sunjskom kotaru postavila umirovljenog satnika Josipa Mraovića, a Stranka prava dr. Josipa Ivandiju, odvjetnika u Petrinji.⁸⁰ I u ovom izbornim kotaru Narodna stranka je razvila «bujnu» agitaciju koristeći se istim sredstvima kao i na drugim mjestima i oslanjajući se uglavnom na činovnički aparat. Glavni Ivandijini agitatori bili su Gjuro Pravdica i Ivan Kernic koji je zauzet izbornim aktivnostima u Sunji propustio izbor u Kostajnici gdje je kao izbornik trebao glasovati.⁸¹ Opisujući izbor u Sunji, dopisnik *Slobode* ističe da je Ivandija govorio «jezgrovito, muževno, kao što dolikuje pravom boriocu za izgubljena narodna prava; naslikao živimi bojama naš nesnosni položaj; osudio gvozdeni zagrhlaj naše prekodravske braće, nabrojiv sve naše jade i nevolje» što je narod popratio usklikima: «Živio Ivandija!» ali je izbor ipak dobio vladin kandidat Mraović sa 112 glasova, dok ih je pravaški kandidat dobio samo 28, a treći kandidat kojeg je na sam dan izbora postavila nekolicina srpskih izbornika, ban Ladislav Pejačević, dobio je 22 glasa. Rezultat izbora toliko je uzbuđio narod da se samo zahvaljujući Ivandiji koji je smirivao okupljenu masu nisu dogodili izgredi.⁸² Nezadovoljstvo naroda tijekom i rezultatom izbora na području bivše Banske krajine utjecalo je uz ostale izvore nazadovoljstva i na protumađarski Narodni pokret početkom rujna 1883. godine.

⁷⁷ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1719. - 1883.

⁷⁸ «Izbori u Krajini», *Narodne novine*, 25. 4. 1883./95.

⁷⁹ «Izbori Krajine za sabor», *Narodne novine*, 23. 4. 1883./93.

⁸⁰ Josip Ivandija rođen je u Đurđevcu 1852. godine od oca Đure, gradskog nadlugara i majke Jelene rođ. Grdenić. Nakon što je u Zagrebu završio gimnaziju i studij prava zaposlio se u Petrinji kao odvjetnički perovođa kod dr. Milana Mankanca. Godine 1878. sudjeluje kao časnik u okupaciji Bosne i Hercegovine, ali je ubrzo zbog zdravstvenih razloga demobiliziran i vraća se u Petrinju te u jesen 1878. odlazi u Zagreb gdje je boravio do 1880. kada je doktorirao. Zatim se vraća u Petrinju i otvara odvjetničku pisarnicu te se aktivno uključuje u politički i društveni život grada. I. GOLEC, *Petrinjski leksikon*, n. dj., 177.

⁸¹ HDA, PRZV, kut. 170., br. spisa 1719. - 1883.

⁸² «Izbor u Sunji», *Sloboda*, 11. 5. 1883./56.; «Brzjavu», *Sloboda*, 22. 4. 1883./48.; «Novice», *Sloboda*, 25. 4. 1883./49.

Na području bivše Slavonske krajine o dvojici oporbenih kandidata tijekom izborne borbe tadašnja politička glasila iznose različite podatke o stranačkoj pripadnosti. Riječ je o Stjepanu (Stevi) Kutuzoviću, posjedniku i trgovcu s boravištem u Gudincima koji je istaknuo kandidaturu u izbornom kotaru s biralištem u Vrpolju, te o Maksu Lončareviću, četrdesetogodišnjem župniku u Dubočcu rodom iz Batrine koji se kandidirao u oriovačkom izbornom kotaru. Premda je *Sloboda* još u veljači objavila vijest iz Vrpolja prema kojoj je Kutuzović, ako bude izabran, obećao da će pristupiti Stranci prava, *Pozor* nekoliko dana uoči izbora navodi da je Kutuzović kandidat Neodvisne narodne stranke i objavljuje njegov proglas.⁸³ M. Lončarevića je također Neodvisna narodna stranka isticala kao svojeg kandidata,⁸⁴ ali ga je svojatala i Stranka prava i to opravdano ako je suditi prema sadržaju njegova izbornog proglašenja i reakcijama koje je izazvao. Proglas pod naslovom «Narode» u kojem Lončarević, između ostalog, ističe da će se zalagati da Hrvatska bude «pod prejasnom dinastijom Habsburg-Lorena u svih strukah državna života samostalna; jer je to najglavniji uvjet napredka i blagostanja kao i koristnoga po narod djelovanja domaće vlade» bio je ubrzo nakon objavljivanja zaplijenjen s obrazloženjem da bi svojim sadržajem mogao zavesti pučanstvo šireći «krive i pogibeljne nazore», a osim toga nema datuma, nije navedeno ime tiskare i mjesto gdje je tiskan.⁸⁵ U povodu navedenog proglašenja ban Pejačević se 12. ožujka obratio i nadbiskupu Josipu Mihaloviću navodeći da se proglas sadržajem protivi javnom redu pa je već i iz redarstvenih razloga morao biti zaplijenjen, premda ima elemenata i za kazneni postupak protiv izdavatelja. Kao Lončarevićeve sukrivice i podupiratelje ban navodi župnike Latkovića u Novoj Kapeli, Korajca u Lipovcu i Širmera u Bučju te traži od Mihalovića da utječe na navedene župnike da se «okane svakoga strančarenja» koje je protivno javnom interesu. Na kraju Pejačević upozorava nadbiskupa da je njegov dopis «sasvim povjerljive naravi», a mjere koje namjerava poduzeti u tom smislu neka «blagoizvoli udesiti načinom, kojim se neuzbudjuje opća pozornost».⁸⁶ Mihalović je već 18. ožujka 1883. uputio pismo oriovačkom «podarchidjaku» Pavlu Frišu u kojem od njega traži da spomenute župnike najozbiljnije opomene da ako nisu spremni podupirati kandidata Narodne stranke, što im nadbiskup preporučuje, neka se posve sustegnu od izbora. Što se Lončarevića tiče, njega neka obavijesti da ako i bude izabran za zastupnika, nikada neće dobiti dozvolu da napusti župu.⁸⁷ Makso Lončarević imao je među svećentvom mnogo veću potporu nego što bi se to moglo zaključiti iz navedenih dopisa, štoviše njega su za kandidata i postavili svećenici oriovačkog izbornog

⁸³ «Izborno kretanje po Granici», *Sloboda*, 23. 2. 1883./23.; «Izborno gibanje u bivšoj Krajini», *Pozor*, 16. 4. 1883./87.

⁸⁴ «Domaće viesti», *Pozor*, 22. 3. 1883./67.

⁸⁵ «Izborni pokret u bivšoj Krajini», *Pozor*, 23. 3. 1883./68; «Izborno kretanje po Granici», *Sloboda*, 6. 4. 1883./41.; «Novice», *Sloboda*, 8. 4. 1883./42.

⁸⁶ Nadbiskupski arhiv u Zagrebu (dalje NAZ), Prezidijal Mihalović, br. spisa 70. - 1883.

⁸⁷ «Izborni proglas», *Sloboda*, 18. 4. 1883./46.; «Kardinal-nadbiskup Mihalović i krajiški izbori», *Pozor*, 17. 4. 1883./88.

kotara. Nakon proglašenja izbornog reda za bivšu Krajinu svećenici su održali dva sastanka, najprije u Petrovu Selu, a zatim i u Novoj Kapeli kod župnika Stjepana Latkovića na kojima se svećenstvo složilo da kandidira i podupre dubočkog župnika Lončarevića. Prema dogovoru, Lončarević je trebao zastupati program personalne unije, zahtijevati nezavisnu i samostalnu upravu Hrvatske, te zagovarati program Eugena Kvaternika od god. 1860. do 1861.⁸⁸ Osim Lončarevića koji je osobno putovao od sela do sela i župnika Stjepana Korajca, Stipana Latkovića i Ivana Širmera, u agitaciju su se aktivno uključili i kapelni Petar Galić u Petrovom Selu, Stjepan Fabiančić u Sibinju i Franjo Živoder u Novoj Kapeli koji su izbornicima čitali i tumačili članke iz opozicijskih novina, *Slobode* i *Pozora*, te ih nagovarali da glasuju za Lončarevića. Da svećenstvo, unatoč opomenama nadbiskupa Mihalovića odlučno podupire Lončarevića potvrdilo se i na dan izbora kada je od 20 svećenika oriovačkog izbornog kotara 14 župnika i kapelana glasovalo za njega dok su petorica izostala s izbora, a samo je pravoslavni paroh u Kobašu Milan Teodorović glasovao za vladina kandidata Antu Mirkovića. Lončarević je potporu dobivao i iz redova trgovaca kojih je u ovom kotaru prema izbornoj listi bilo samo 7 uz još 2 sitničara. U Novoj Kapeli kao «najprvi korteš» Lončarevića isticao se trgovac Aleksander Seitz te krčmar Ferdo Rožanac, dok je u Sibinju vođa bio kapelan Fabiančić, a «vjerni mu pomoćnik» trgovac Anton Wrašić (Vražić).⁸⁹ Izborni kotar s biralištem u Orivcu, kojem su pripadale još i upravne općine Svinjar, Petrovo Selo, Nova Kapela, Kobaš, Stupnik, Bebrine, Kaniža i Sibinj, imao je ukupno 752 izbornika od kojih je bilo 607 poljodjelca, 20 svećenika, 7 odnosno 9 trgovaca, 41 obrtnik (u obrtnike sam ubrojila i 10 krčmara i gostioničara), 25 umirovljenih raznih zanimanja te 50 javnih djelatnika - činovnika i učitelja. Od 635 izbornika, koliko ih je glasovalo, Makso Lončarević je dobio 518, a Mirković 117 glasova.⁹⁰ *Sloboda* je 25. travnja objavila da je Makso Lončarević, župnik u Dubočcu i član Stranke prava pobijedio u Orivcu, a za Kutuzovića, posjednika iz Gudinaca koji je izabran u Vrpolju nakon užeg izbora s 48 glasova prednosti ispred vladina kandidata potpukovnika Heinischa, pravaško glasilo ne navodi nikavu stranačku pripadnost, dakle netom nakon završetka izbora još ga, za razliku od Lončarevića, ne ubraja u pravaške zastupnike.⁹¹ (-Vidi: Prilog 2.) Po svemu sudeći Kutuzović se tek nakon dolaska u Sabor priklonio pravašima.⁹² Franjo Rački, pišući Strossmayeru u prosincu 1883., navodi da je čuo da su Lončarević i Kutuzović pristupili Stranci prava.⁹³ I sam

⁸⁸ HDA, PRZV, kut.170., br. spisa 1742. - 1883.

⁸⁹ Isto; HDA, UOZV, kut. 536., br. spisa 36855. - 1884. (prijepis stalne izborne liste izbornog kotara oriovačkoga)

⁹⁰ HDA, UOZV, kut. 536., br. spisa 36855. - 1884.; HDA, PrZV, kut. 242., br. spisa 1457. - 1884.

⁹¹ *Narodne novine*, 23. 4. 1883./93. donose popis izabranih zastupnika u 35 izbornih kotareva bivše Krajine te Stranci prava priznaju pobjedu u četiri izborna kotara, dok se za Lončarevića i Kutuzovića navodi da su zastupnici Neodvisne narodne stranke.

⁹² Stanka u radu sabora trajala je od 10. studenog 1882. do 17. prosinca 1883. kada je rad nastavljen 57. sjednicom na kojoj su bili prisutni i zastupnici izabrani na travanjskim izborima 1883. na području bivše Krajine.

⁹³ KORS, III., Zagreb, 1930., 106. (Rački Strossmayeru 19. prosinca 1883.)

Kutuzović je 1892. opisujući početak svog javnog političkog rada ustvrdio da je od 1883. pristajao uz program Stranke prava, a njegov izbor od inteligencije i utjecajnih ljudi podržavao je jedino župnik babogredski Gjuro Glamperl dok su svi ostali svećenici i činovnici bili protiv. Podržao ga je «seljački narod».⁹⁴ Osim toga na izborima za Hrvatski sabor 1884. Kutuzović će biti kandidiran kao pravaš, a *Sloboda* navodeći zastupnika koje je Stranka prava na tim izborima izgubila između ostalih ističe i Stevu Kutuzovića iz izbornog kotara Vrpolje.⁹⁵

Nakon izbora Narodna stranka nije krila zadovoljstvo postignutim rezultatima, a *Narodne novine* su hvalile «gradjansku i ustavnu sviest krajišnika» kojih je ne više od jedne desetine izostalo s izbora. Ističući da će se od 35 krajiških zastupnika 25 sigurno «narodnoj stranci pridružiti», režimsko glasilo ih razvrstava i «po vjeri» zaključujući da će Krajina u sabor poslati 17 zastupnika pravoslavne vjere što i odgovara vjerskoj statistici krajiškog stanovništva.⁹⁶ I *Sloboda* uz pet svojih zastupnika i tek jednog iz redova Neodvisne narodne stranke, posebno naglašava «ništa manje nego 18» srpskih zastupnika «od kojih svi, što znamo, do li jednoga, stoje uz vladu grofa Pejačevića».⁹⁷

Stranka prava je unatoč oktroiranom izbornom redu koji je već u startu odnosom broja činovničkih glasova i glasova ostalih nezavisnih izbornika osiguravao pobjedu vladinim kandidatima u većem broju kotareva, žestokom pritisku aparata državne i općinske političke uprave te favoriziranju Srba od vlade, odnosno dijeljenje naroda na nacionalnoj i vjerskoj osnovi, na što su se poslije izbora žalile opozicijske stranke, osvojila još pet, a s Kutuzovićem šest zastupničkih mandata što je značilo da će ubuduće u saboru imati petnaest zastupnika.⁹⁸ Izbori 1883. su pokazali da je bivša Krajina, odnosno područje nekadašnje Hrvatske i Banske krajine, uz Primorje s Gorskim kotarom i Zagorje, jako pravaško uporište. Kao snažna pravaška enklava u bivšoj Slavonskoj krajini isticao se izborni kotar s biralištem u Oriovcu.

⁹⁴ «Priposlano», *Hrvatska*, 4. 4. 1892./77.

⁹⁵ «Izbori po Hrvatskoj», *Sloboda*, 23. 9. 1884./216.

⁹⁶ «Izbori Krajine za sabor», *Narodne novine*, 23. 4. 1883./93.

⁹⁷ «Krajiški izbori», *Sloboda*, 25. 4. 1883./49.; Na izborima 1883. svi kandidirani Srbi (osim neutralca Bogdana Medakovića) su istupali kao članovi vladine Narodne stranke, no nakon dolaska u Hrvatski sabor izdvojili su se u «Srpski samostalan klub». Opširno o Srpskom klubu i njegovim članovima u Hrvatskom saboru od prosinca 1883. do rujna 1884. vidi: Nives RUMENJAK, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju*, Zagreb 2003., 17. - 23., 61.- 63.

⁹⁸ Do kraja saborskog razdoblja 1881. - 1884. Stranka prava je stekla i šesnaestog zastupnika, jer je Radoslav Rubido-Zichy 17. prosinca 1883. položio mandat za izborni kotar s biralištem u Pregradi te je u svibnju 1884. održan novi izbor na kojem je za narodnog zastupnika izabran posjednik dobra Velika Erpenja pravaš Ferdo Sladović.

SUMMARIES

THE PARTY OF RIGHT AND THE ELECTIONS FOR THE
CROATIAN DIET IN THE NEWLY JOINED MILITARY
BORDER TERRITORY IN 1883

Following its repression in the early 1870s, the Party of Right reemerged on the Croatian political scene in 1878. From the beginning of the 1880s, it grew into a wide popular movement which in large measure was a consequence of the unification of the demilitarized Military border territory with Banal Croatia in 1881. The evidence suggests that the ideas of the Party of Right began to spread to the territory of the Military border, Civil Croatia and Banal Croatia already at the end of the 1870s. The 1883 elections to the Diet were the first indicator of the presence and popularity of the Party of Right among the inhabitants of the former Military border, especially in its western parts. Unlike in the 1881 elections held in Banal Croatia, the professional makeup of the candidates for the Party of Right in 1883 for the first time included wealthy shopkeepers, who, as it was shown, along with lawyers and clerics, were prominent carriers and propagators of the ideas of the Party of Right in the newly joined Military border territory. Unlike the western parts of the former Military border, which proved to be a stronghold for the Party of Right, in the Slavonian parts of the former Krajina, the Party of Right did not have many adherents; the only enclave of support that it enjoyed among the 1883 electoral districts was in Oriovac. Despite strong pressure from the regime, the Party of Right won six new mandates. Thus from December 1883, its representatives in the Diet numbered fifteen.

Key words: Party of Right, parliamentary elections (1883), former Military border territory